BESZÉLŐ RAGADVÁNYNEVEK A MAGYAR NÉPMESÉKBEN

Az írói névadáson belül tárgyaljuk a folklórban, népmesékben előforduló tulajdonneveket. Helyesen mutat rá P. EŐRY VILMA arra, hogy az írói (EŐRY irodalmi névadásról ír – B. J.) névadáshoz sorolható bármilyen irodalmi műnek a névhasználata, tartozzon akár a népköltészethez, akár a műköltészethez (1983: 266). Az írói névadás eme részterületével, amelyet népi névadásnak nevezhetnénk, kevésbé foglalkoztak a névtanosok. A Magyar Névtani Dolgozatok (MND.) sorozatban négy kötetben, „Tulajdonnevek a magyar népmesékben" (1981, 1983, 1987, 1989) címmel ugyan megjelent 100 mesegyűjteményünk (1989: 66–71) tulajdonnév-adattára, amely értékes forrásanyagul szolgál, de az összegyűjtött névanyag mélyebb elemzése még várat magára. Elsősorban VOIGT VILMOS tanulmányai foglalkoznak a népi, folklorisztikai névadás sajátosságaival (1985, 1993, 1997). Ő is megemlíti, hogy a mesei nevek igazi elemzése még nem kezdődött el (1993: 320).

Az MND. 13., 30., 72., 80. kötetében megtalálható korpuszból is kitűnik, hogy a magyar népmesékben szereplő tulajdonnevek nagy része gazdag információtartalommal rendelkező beszélő név. TOLNAI VILMOS a következőképpen határozta meg a terminust: „Beszélő neveknek nevezem az irodalomban előforduló olyan tulajdonneveket, melyek már puszta köznévi jelentésüknél fogva is testileg, lelkileg, vagy más módon jellemzik viselőjüket, mintegy magukért beszélve bemutatják tulajdonosukat" (1931: 176). E nevek kiválasztása az ősi névadással hozható összefüggésbe, amikor még a név és viselője között szoros volt a kapcsolat. A népmesékben ez a sajátosság megmaradt. A beszélő nevek egyértelműen jellemzik a viselőjüket, etimológiájuk világos, ezért közelebb állnak a gyermek névvilágához. KOVALOVSZKY MIKLÓS írja, hogy az irodalmi névadás legegyszerűbb, ősi, primitív módját a beszélő név képviseli, amely tisztán fogalmi hatással, a név közszói jelentésével akar jellemezni (1934: 37). J. SOLTÉSZ KATALIN az ilyen jellegű neveket szónévnek nevezi (1979: 31). KÁLMÁN BÉLÁnál olvasható, hogy az író a beszélő névvel kiemeli alakjának egyik jellemző tulajdonságát, s az ilyesfajta névadás megfelel a ragadványneveknek. A *Sánta* ragadványnevet az kapja, aki valóban sánta, a *Csuka* halász, a *Víg* vidám természetű (1989: 107). A ragadványnevek nem azonosíthatók a beszélő nevekkel, de a személynévfajták közül a ragadványnevek között találjuk a legtöbb beszélő nevet, mivel a mai család- és keresztnevek nagy részének eredeti jelentése az idők folyamán elhomályosult. A magyar népmesékben előforduló mesei ragadványnevek többsége beszélő név. A beszélő mesei ragadványnév funkciója, hogy jellemezze viselőjét.

A mesegyűjteményekből összegyűjtött névanyag legnagyobb hányadát az antroponimák alkotják. A személynevek képezik tehát a népmesék bázisát. Ezen belül legfrekventáltabb névtípusként jelennek meg a ragadványnevek. E nevek többnyire kitalált, mesei szereplőkre vonatkoznak, ezért a népmesékben előforduló mesei ragadványneveket a fiktív személynevek kategóriájába sorolhatjuk. A képzeletben megalkotott személyek jellemző tulajdonságai motiválják létrejöttüket, így válnak identifikáló erejűvé. A népmesékben szereplő ragadványnevek egy része azonban valódi személynévre emlékeztet: *Kis Jankó, Kóbor Jancsi, Mészáros Gyuri, Molnár Ferkó, Nagy István, Szép Ilona* stb. Nehezen dönthető el, hogy a mesehős neve valódi, élő személyre utalt-e.

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2005.14

Az említett adattárakban nem szerepel a ragadványnév terminus. Ragadványnévnek általában azokat a névelemeket tekintjük, amelyeket a hivatalos kereszt- és családneveken, valamint a beceneveken kívül az emberek adnak egymásnak bármilyen szándékkal (HAJDÚ 1994: 43). A ragadványnév terminust tágabban is értelmezhetjük, és kiterjeszthetjük a valódi (az élő vagy valaha élt) személyeken kívül a mesebeli, fiktív, képzeletben megalkotott személyek névadására. A ragadványnév műszót a tanulmányban 'mesei ragadványnév' értelemben használom. A Magyar Névtani Dolgozatok említett köteteiben kis részüket a valódi személynevek kategóriájában, többségüket pedig a mesei nevek között találjuk. A valódi személynevek kategóriájába azért kerültek, mert többnyire a többelemű nevek alaptagja (kereszt- vagy becenév) kapott a rendszerezés szempontjából kitüntetett szerepet. Az előtte álló bővítményi rész többnyire ragadványnévnek tekinthető (pl. *Babszem Jankó*). A legtöbb ragadványnevet a mesei nevek típusában találhatjuk. Megemlítem, hogy egyes nevek mindkét kategóriában helyet kaptak, tehát átfedések mutatkoznak közöttük. Így például *Csóré Csutak Jancsi* a valódi személynevek típusba került, de ugyanazon népmesében becenév nélkül is említve van, így a *Csóré Csutak* ragadványnév a mesei tulajdonnévi jellegű nevek között kapott helyet. A név funkciója nem változik, ezért egy kategóriában lenne a helyük. BALÁZS GÉZA is felhívja a figyelmet arra, hogy a felállított rendszer több problematikus kategóriát foglal magában. A nyelvészeti és folklorisztikai szempontokat egyaránt figyelembevevő kategorizálás gyakran eredményez átmeneteket, zavaró homonímiákat (1983: 4–5, 1987: 8–9).

A következőkben a mesei ragadványneveket a névadás indítéka szerint rendszerezem, majd érintek néhány morfológiai, szerkezeti és stilisztikai vonatkozású kérdést. Az MND. már említett köteteiben megtalálható adattárakon kívül néhány további vonatkozó publikációt is átnéztem. BENEDEK ELEK (1981, 1993, 2000) és ILLYÉS GYULA (1953) gyűjteményein túl három szlovákiai magyar népmesegyűjteményt tanulmányoztam át: GÉCZI LAJOS, KÓSA LÁSZLÓ és B. KOVÁCS ISTVÁN gyűjteményeit. Az egyik kötet meséi nyugat- és közép-szlovákiai, a gömöri népmesék közép-szlovákiai és az ungi népmesék kelet-szlovákiai gyűjtésekből származnak.

Az egyes mesegyűjteményekben fellelhető ragadványnevek aránya a többi tulajdonnévfajtához viszonyítva a kötetben található mesetípustól is függ; például az állatmesékben csak elvétve fordulnak elő, tündérmesékben gyakoribbak. Egyes mesékben a szereplők nem nevükön vannak említve, hanem köznévi névhelyettesítőkkel: *királyfi, szegény ember, legkisebbik fiú, királykisasszony* stb.

Annak ellenére, hogy beszélő ragadványnevekről van szó, a népmesék szövegében gyakran a névadási magyarázatok is olvashatók. Tulajdonképpen a névadás motívuma akkor a legkézenfekvőbb, ha az írott vagy szóbeli szövegben utal rá a névadó (közösség). A mese bevezető részében a mesemondó bemutatja a hőst, és ha nevén nevezi, gyakran a névadás indítékát is ismerteti (azért hívták így, mert…). Lássunk néhány példát BENEDEK ELEKtől: „Volt a világon egy szegény ember: Ravasz Jancsi volt a neve. Azért hívták Ravasz Jancsinak, mert mindig ravaszságon járt az esze" (1981: 213). „Hol volt, hol nem volt, hetedhétországon is túl, még az üveghegyeken is túl, volt egyszer egy király, annak három fia, meg három lánya. A legkisebb fiút Vas Lacinak hívták, mert az olyan erős volt, mint a vas" (1993: 28). „Volt egyszer egy szegény ember s annak egy

fia, Jankó volt a neve. Az ám, Jankó! Bolond Jankónak hívták a faluban, mert afféle félkegyelmű, bolondos legény volt ő" (1993: 159).

Mint látni fogjuk, a mesei ragadványneveknél a névadás motívuma legtöbbször egybeesik a név jelentésével. Többször idézünk a népmesékből, hogy bizonyítsuk a névadás eredeti indítékát. A ragadványneveket ezek alapján a következőképpen rendszerezhetjük.

1. Külső tulajdonságra utaló nevek

a) Termet: Apró, kis termetre utalnak a következők: *Araszos Tóbiás, Babszem Jankó* – „…akkora volt, mint egy babszem, de még egy makulamákszemmel sem nagyobb" (BENEDEK 2000: 57) – *Bakarasztnyi, Borsszem Jankó/Péter, Borsszemvitéz, Hüvelyk Matyi, Hüvely-piczi, Kökény Matyi, Köles Jankó, Tücsök* (kis suszter). A kis/nagy minősítések gyakran szerepelnek ragadványnévként: *Kis Jankó/Julcsa/Juliska/Pista/Zsófi, Kis Virág Bandi, Nagy István/Pétör/Pista.*

b) Fej: *Kutyafejű, Ólomfejűbarát.*

c) Arc: *Tüskés Kati* (arcán tüske nőtt).

d) Szem: *Kutyaszömű Jankó.*

e) Orr: *Nagyorrú vitéz, Nagyórúbarát, Vasorrú bába.*

f) Száj: *Málészáj.*

g) Szakáll: *Hétrőfös* – „ősz szakállú kis emberke. De olyan hosszú szakálla volt, hogy hét rőf is volt. Azért is nevezték Hétrőfösnek." (ILLYÉS 1953: 267) – *Hétszín Szakállú, Hosszúszakállú király, Nagyszakállas-kisember.*

h) Fül: *Nagyfülű.*

i) Haj: *Aranyhajú gyerek, Barna Jóska, Fekete Bözsike, Hajas Palkó, Szegfűhajú János* (haja olyan szép volt, mint a szegfű), *Zöldhajú Marczella.*

j) Fog: *Huszonnégyfogú, Vasfogú bába.*

k) Láb: *Hosszúlábú, Nyakigláb.*

l) Külalak: A szép/csúnya minősítés a szép javára billen a mesékben. A *Szép* ragadványnév gyakran előfordul *(Szép Ilona/Ilonka/Júlia/Karolina/Miklós/Palkó),* míg a *Csúnya* ritkábban: *Csunya Zsuzsi, Világcsúf leány.* A szép szinonimája szerepelhet névként: *Cifra Marinka, Csinos Ágrágyi, Csinosomdrága.* Nyomatékosított alakban is gyakori: *Hétszépségű királykisasszony, Tündérszép Ilona, Világszép Erzsók/Ilonka/János/Júlia* – „Volt egyszer egy szegény ember, s annak egy lánya. Ez a leány olyan szép volt, hogy messze földről csodájára jártak. A szépségiért el is nevezték Világszép Ilonkának" (BENEDEK 2000: 288). A következő háromelemű nevekben két névadási motívum van jelen egyszerre: *Világszép Nádszál kisasszony* (a szépséges királykisasszony a Fekete tenger hetvenhetedik szigetén egy nádszálban volt elrejtve), *Világszép Sárkány Rózsa* (a Sárkányország királynője szép volt, mint a rózsa).

m) Kövérség: *Csupaháj.*

n) Erő: *Erős Gyurka/János/Miklós/Pali/Péter* – A névadás magyarázata nyilvánvaló: „Pali nőtt szépen s olyan erős legényecske cseperedett belőle, hogy a falubeli gyermekeket csak úgy fél kézzel verte földhöz… nekiment az állatoknak is, a nagy ökröket csak felkapta a földről s dobta jobbra-balra" (BENEDEK 2000: 12). „…volt egyszer egy szegény legény: Erős Péter volt a neve. De nemhiába hívták Erősnek, mert nem akadt

ember az egész országban, aki legyőzze" (BENEDEK 1981: 193). Az erő lexéma a következő nevekben is jelen van: *Erősmindaszél* (királyfi), *Erősmindavas, Nagyerejű. Vas Laci* nevének magyarázata szóláshasonlattal történik: „A legkisebb fiút Vas Lacinak hívták, mert az olyan erős volt, mint a vas" (BENEDEK 1993: 28).

o) Öltözet: *Disznókirály* (disznóbőrben járó királyfi-kérő), *Kékláng* (lovag kék lovon, kékbe öltözve, kék kutya szaladt utána), *Vörösláng, Zsíros-bújdos Balázs* – „No fiam, emberré tettél, teszek én olyan jót veled, amíg élsz, megemlegeted. Nesz, neked adom ezt a zsíros inget, gatyát, sipkát, oszt mátul fogvást *Zsíros-bújdos Balázs* a te neved. Ha te magadra öltöd ezt a gúnyát, nem fog rajtad se kard, se puska. Kimehetsz akár a széles világból is" (ISTVÁNFFY 1963: 195).

p) Testi fogyatékosság: *Csonka pajtás* (levágták a bal kezét)*, Sánta pajtás* (a király két lábánál felakasztatta egy oszlopra és megsántult) – A „Csonka és Sánta pajtás" című mese főszereplői összebarátkoztak, ezért található nevükben a *pajtás* szó.

q) Egyéb: *Fábólfaragott Péter.*

2. Belső tulajdonságra utaló nevek. – Szinonim közszavak gyakran válnak ragadványnevekké a népmesékben: *Bátor Tamás, Félelömkereső Jancsi, Nemfélős Jancsi*; *Bolond Istók/ Jankó, Bolondos Istuk/Jancsi, Bunkó Vince, Együgyű Misó, Kolontos Bandi* – „No, nem is hiába hívták kolontosnak ezt a legényt, mert csupa ostobaság volt minden cselekedete" (BENEDEK 1993: 65) *–, Morgó, Sunyi, Tillinkó Jankó, Törnyő* (hitvány, semmirekellő), *Csacsi Csicsa.* Az előzőkhöz viszonyítva antonim értelmű név a *Kisokoska* (nagyon okos fiú), *Mindenthalló, Mindentudó, Mindentudóasszon, Okosmindagondolat* (királyfi), *Okos Zsófi, Ravasz Jancsi.* A csalás jellemzi *Csalafinta,* illetve *Csalóka Péter*-t – „Egy faluba ílt egy Csalóka Péter nevezetü ember, aki arrúl vót nevezetes, hogy a faluba mindenkit megcsalt" (GÉCZI 1989: 432) *–, Csaló István*-t*, Hamis Jankó*-t és *Hazug Gyurká*-t*.* Az előzőkkel ellentétben pozitív tulajdonságra utal a *Jámbor/Jókedvű János, Jó-fiú* (jószívű) ragadványnév. *Tréfás Jankó* neve előfeltételezi, hogy az adott meséből a humor sem fog elmaradni. A *Restellemke* ragadványnév viselője olyan rest, hogy mindig kikerüli a munkát, nem akar sosem dolgozni.

3. Tipikus szokásra, tevékenységre utaló nevek. – Egy rablóvezért *Megölő István*-nak hívnak. A zsiványok kapitányát *Főtolvaj Ádány*-nak. Kedvenc ételéről kapta nevét *Kása Peti* és *Ribike*, aki nagyon szerette a ribizkét. *Tentás Lajos* a legjobb tintát készítette; *Jóltaláló* jól tudott célozni; *Szélike királykisasszony* olyan sebesen futott, mint a villám. Antonim névpárnak tűnik a *Faegyenesítő-Fagörbítő,* de a meséből megtudjuk, hogy a *Faegyenesítő* az egyenes fákat meggörbítette, a görbéket pedig kiegyenesítette, azaz a név formája ellentmond a tartalmának, s a névpár szinonimnak tekinthető. A *fa* előtag a *Fanyüvő, Fadöntő, Fahorgasító, Farázó Jankó, Fatörő* nevekben is jelen van. A szereplő úgy nyűtte a fát, mint a kendert. A mesebeli hősöknek nagy erejük van. *Fúvó* onnan szerezte nevét, hogy erősen tudott fújni. *Kőmorzsoló* a köveket morzsolta. *Kőgyúró* és *Vasgyúró* úgy gyúrta a követ, illetve vasat, mint az asszonyok a tésztát. Az összetételekben szereplő *nagy* előtag nem a termetre vonatkozik, hanem az utótagban kifejezett tulajdonságnak mértékére, tehát nyomatékosít. *Nagyotlépő* egyik hegyről a másikra lépett. ILLYÉS GYULA „Csinosomdrága" című meséjében hat ilyen jellegű névvel találkozunk. Mindegyik névnél olvashatjuk a névadás motívumát, annak ellenére, hogy beszélő ragadványnevekről van szó. *Nagyfázhatón* „kilenc suba, kilenc szűr, mindenféle

gúnyából kilenc volt rajta, mégis fázott." *Nagyhajigáló* „mindig szörnyen hajigálhatnék volt, de csak egynegyed téglát bírt elhajigálni egyszerre." *Nagynézhető* „úgy nézett, hogy a szeme majd kidülledt, mégis mindig nagyon nézhetnék volt." *Nagyehető* (e névnek antonim értelmű párja, *Koplaló Mátyás* más népmesében szerepel) „akármennyit evett, mindig ehetnék volt". *Nagyiható,* „ha egyet kortyantott a Tiszából, a víz egyet beljebb lépett, mégis ihatnék volt". Az utóbb említett nevek helyett másutt a *Nagyétű, Nagyevő, Nagyivó* változat is megtalálható. *Nagyszaladó* „akármennyit szaladt, mindig szaladhatnék volt". (1953: 204–205). A „Kilenc" című mese hőse egy szegény özvegyasszony fia volt: „Csak azért hívták Kilencnek, mert annyit evett, mint más kilenc ember" (ILLYÉS 1953: 430). A *Hegyhengergető* ragadványnév eredetére utal a következő idézet: „Az a kis ember csak nekivetette a vállát annak a kősziklának, egyet nyomott rajta, és a hegy már felgurult… Ej, ez nagyon erős ember lehet, hogy egy hegyet fel tud emelni, fel tud gurítani!" (ILLYÉS 1953: 260) A népmesékben az említett ragadványnév egyéb változatokban is megtalálható: *Hegygörgető, Hegyforgató, Högyforgató Pali, Hegyhordó, Hegytaszító, Högyhömbörgető.* Ugyanígy a *Messzeugró*-nak *Keményugró* és *Hosszúugró* változata is ismert. A *Messzelátó* név motivációja megegyezik a jelentésével. A *Tancika-Marcika* ragadványnév viselője egy „arasznyi kis fekete ember, aki egy nagy bolond vasfazék körül hét arasznyi ködmönbe bújva sereg-forog" (ISTVÁNFFY 1963: 203). Mindig a hamuban, porban hevertek *Hamupipőke* „mindig a hamuslyukban üldögélt, úgy is hívták ezért, hogy Hamupipőke" (B. KOVÁCS 1990: 70)*, Hammas Jutka/János/Gyurka* és *Hamvas Gyurka. Ludas Matyi* „egyebet sem dolgozott, mindig az anyja lúdjait őrizte" (BENEDEK 2000: 123).

4. Eseményre utaló nevek. – *Hajnalka* hajnalban született gyerek. A *Hajnalká*-t elvileg női keresztnévként is besorolhatnánk, de a szóban forgó népmesében egy asszony fia, aki hajnalban született. *Kovászos Jancsi* a kovászt ette meg szerdán este, innen kapta nevét. *Talált Pál* úgy találtatott. *Arany Rózsaszál* valóban rózsából lett királylány. Állatnevek szerepelhetnek ragadványnévként a népmesékben: *Kígyó Jancsi* (kígyóként született), *Kutya János* (kutyának született fiúgyermeke)*, Lófia Jankó* (lótól született fiú), *Malac Julcsa* (kismalacnak született lány), *Medve János* (egy embertől és medvétől származó fiú), *Tehén Páhincs* (tehén szülte ember). A „Malac Julcsa" című mesében a főhős emberformát ölt: „Malac Julcsa szépen levetkezett a malacbőrből, megmosakodott a tóban, megfürdött, a haját kibontotta, és szépen megfésülte. Gyönyörű szép aranyhaja volt! Mikor elvégezte a dolgát, vissza felvette a malacbőrt, aztán ment a lányok után" (B. KOVÁCS 1990: 5). BENEDEK ELEK *Kígyós Jancsi* című népmeséjében a névadás motívuma eltér az előbb említettől: a kicsi kígyó kérésére *Jancsi* levette őt a fáról, hazavitte az apjához, s ezért ragadt rá a *Kígyós* név. Nagyon fontos a szövegkörnyezet ismerete, hiszen e nélkül nem tudnánk feltárni az eredeti névadási indítékot. A „Vizi Péter és Vizi Pál" című népmese főhőseinek anyja a földből kibuggyanó forrásvízből ivott, s reggelre két gyermeke született. Mivel aznap Péter-Pál napja volt, a gyerekek is e neveket kapták. A mesében ugyan az olvasható, hogy a *Vizi* vezetéknevet kapták, de ez a névelem ragadványnévi funkciót tölt be. Az efféle nevek a népmesékben a családnév helyett inkább ragadványnévként értelmezhetők. A szóvégi *-fi* 'fia' jelentésben szerepel az *Almafi* (az almafáról lepottyant alma fiúgyermekké változott), *Álomfi* (húszéves, s az ágyból még soha le nem szállt), *Estfi* (estefelé volt, így ezt a nevet kapta), *Fájdalomfi* nevekben.

Ahol *Erdőzöldítő és Mezővirágoztató királykisasszony* járt, ott erdő-mező zöldült és virágzott télen is. *Gyöngyharmat János* nevének eredete a szövegből egyértelműen kiolvasható: „Volt egyszer a világon egy királykisasszony… Egyszer kiment a kis kertbe járkálni. Szagolgatta a szebbnél szebb virágokat, megállott egy rózsabokor mellett is, szakítani akart egyet róla. Szakított is, de ahogy megrezzentette a bokrot, egy harmatcsepp őrá perdült. Ebből aztán rögtön érezte, hogy gyermeke lesz" (ILLYÉS 1953: 493). Hasonló motivációval keletkezett a *Virág Péter* ragadványnév. Egy asszony elvesztette hat gyermekét, az árokban talált egy szép virágot, melyet bevett a szájába és véletlenül lenyelt. Abból a virágból született a fia. Szintén virágok között született *Virágszag*: „No, hogy megvót, a gyerek hát hogy, mijen nevet is adjon neki, hát asszongya, a virágok között született, hát elnevezte ütet Virágszagnak" (GÉCZI 1989: 315). *Gyöngyike* az azonos című mesében nem becenevet, hanem ragadványnevet takar: „egyszerre csak kipattant a gyöngyből egy gyönyörűséges szép kisleányka" (BENEDEK 1993: 89).

5. Foglalkozásra utaló nevek. – *Bunkovács* (a világ kovácsa), *Csizmadia János, Halász Jancsi/Józsi, Kondás Jankó* (disznópásztor)*, Mészáros Gyuri* (mészároslegény)*, Molnár Ferkó, Őrmester Károl, Szakács Marci.* ILLYÉS GYULA egyik meséjében a *Fanyűvő* név eredetileg az apa foglalkozására utalt: „Telt-múlt az idő. Eljött a nap, megszületett a kisfiú. Azon tűnődtek, milyen nevet adjanak neki. De mivel az embernek más munkája nem volt, nem tudott megélni csak a favágásból, hát Fanyűvő lett a fiú neve" (1953: 258).

6. Szavajárásra utaló név. – *Nemtudomka:* „Akárhogy kérdezték, akárhogy faggatták, mindenre azt felelte: Nem tudom" (ISTVÁNFFY 1963: 218).

7. Származásra, nemre utaló nevek. – A „Többsincs királyfi" című mesében olvasható, hogy Salamon király nagy hangsúlyt fektetett gyermeke névválasztására: „Összehívatta az ország bölcseit s megparancsolta nekik, hogy üljenek be egy szobába és ottan tanakodjanak, hogy mi légyen a fiú neve… Egyik egyet mond, másik mást mond, ajánlják a királynak, hogy ez a név is jó volna, ilyen sincs, olyan sincs. De a királynak egyik sem tetszett... Megáll a koldusasszony a bölcsek előtt s mondja: – Hát olyan nevet akarnak adni a királyfinak, amilyen nincs több a világon?! No, bizony kár azon törni a fejüket. A királynak egyetlen egy fia van, akkor annak Többsincs az illendő neve. Összenéznek a bölcsek, elmosolyodnak, hajtogatják a fejüket s mondják: – Ez bizony jó név. Mondja a király is: – Szívem szerint szóltál, te koldusasszony, legyen a fiam neve Többsincs." (BENEDEK 1993: 119–20). A nemre utaló *fiú* köznév tulajdonnevesül a mesében: „Ennek az embernek egyetlenegy fia volt, akinek Fiú volt a neve" (BENEDEK 2000: 240).

8. Vagyonra utaló nevek. – Gazdagságra, illetve szegénységre utal a *Pénzös/Szegény János* név. *Kosárkirály* országában rengeteg vessző volt. *Nagypuskás* nagy puskájáról vált ismertté. A kis/nagy oppozíció nemcsak termetre, hanem vagyonra is vonatkozhat: „Hol vót, hol nem vót, egy faluba vót eccer egy szeginy ember meg egy gazdag ember. Mind a kettőt Miskának hivták. De úgy különböztettik meg, hogy *Kis Miska* és *Nagy Miska,* mer Kis Miskának csak egy lova vót, Nagy Miskának meg két lova vót" (GÉCZI 1989: 437).

9. Ismeretlen eredetű nevek. – *Buli Jankó, Cerceruska, Csóré Csutak Jancsi, Disznóficzkó, Gagyi gazda, Futyika Jankó, Habakuk, Húzom Péter, Nyehó* (egy csizmadia csúfneve), *Nyika* (a világ leghíresebb és legfurfangosabb tolvaja), *Ördög Jánoska, Sárkány János, Savanyú Jóska, Tirpe-Terpe Gyurka, Zacskó Imre.* Érdekes névválasz-

tással találkozunk „A soknevű királyfi” című mesében (BENEDEK 1981: 208–12). A főhős királyfi azért választ több ragadványnevet magának, hogy ezzel megtévessze a többi szereplőt. Mindenkinek más néven mutatkozik be. A nevek komikus hatást váltanak ki: *Pálinka, Ilyesvalami, Négyhételőtt, Macska, Túrós rétes.* A népmesékben ritkán fordul elő, hogy a névviselő egyben a névadó is.

A népmesékben gyakran előfordul ugyanazon ragadványnév különböző kereszt-, illetve becenévvel együtt: *Bátor Julianna/Tamás, Bolond Istók/Jankó/Mihók/Pista, Bohó Mihály/Misi, Borsszem Jankó/Péter, Erős Gyurka/Jancsi/János/Miklós/Pali/Péter, Fekete Bözsike/Erzsike/Gizella, Halász Jancsi/Józsi, Jámbor János/Pál/Péter, Kis Jankó/Julcsa/Juliska/Pista/Zsófi, Nagy István/Pétör/Pista, Szép Ilona/Ilonka/Júlia/Karolina/Miklós/Palkó.* Ez esetekben a ragadványnév konstans névelem a variábilis természetű második névelemhez viszonyítva. Találunk azonban példát ellentétes tendenciára is: ugyanazon keresztnévhez különböző ragadványnév járulhat, például *Pénzös/Szegény János, Bolond/Kolontos Jankó.* E tekintetben a ragadványnév a változó névelem. A ragadványnévnek különböző változatai lehetnek: *Hegygörgető, Hegyhengergető*, *Hegyhordó, Hegytaszító* (az összetétellel keletkezett név megtartja előtagját, csak az utótag módosul). Névvariánsnak tekinthetők a *Borsszem/Borsószem Jankó, Jóltaláló/Jóleltaláló.* A nevek az egyes népmesékben eltérő alakváltozatokban jelenhetnek meg: *Nemfélek/Nemfélsz/Nemfélős Jankó*. A mondatból alakult ragadványnevek végződései nyelvtani személyben (én/te/ő) térnek el. A ragadványnév a mesében általában egy egyént azonosít. Ritkábban fordul elő, hogy egy mesében ugyanazon ragadványnév hordozói különböző személyek; például *Vizi Péter* és *Vizi Pál.* E nevek a rokonsági kapcsolatra utalnak, de nem terjednek ki az egész családra. Előfordul az is, hogy a két főhős ragadványneve megegyezik *(Erős Péter, Erős Mihály)* egy mesében annak ellenére, hogy nincsenek rokonsági viszonyban (BENEDEK 1981: 193). Ezekben az esetekben az eltérő keresztnév segíti az azonosítást.

A névszerkezeti típusok közül a kételemű név dominál. A legtipikusabb a ragadványnév + becenév szerkezet, a népmesék kedvelik a deminutív képzőket (l. VOIGT 1985). A mesékben a hős többszöri említésekor a ragadványnévi elem gyakran elmarad, a mesemondó csak kereszt- vagy becenév segítségével identifikálja a mesebeli szereplőt. Az egyelemű ragadványnév a mesében önmagában azonosítja a viselőjét. Háromelemű nevek ritkábban fordulnak elő *(Kis Virág Bandi),* négyelemű névre csak egy példát találtunk *(Erdőzöldítő és Mezővirágoztató királykisasszony).*

Morfológiai szempontból a ragadványnév-alkotás leggyakoribb módja az összetétel (minőségjelzős: *Babszem, Borsszem, Málészáj;* birtokos jelzős: *Almafi, Lófia;* tárgyas: *Hegyforgató, Kőmorzsoló, Mindenthalló;* határozós: *Jóltaláló*). Néhány összetétel mondatértékű: *Erősmindaszél, Erősmindavas, Okosmindagondolat.*

Egyes mesei ragadványnevek hangulatosak, stílusértékkel is rendelkeznek. A *Csacsi Csicsa* név stílushatása a szótagok felcserélésén, s az alliteráción, a hangok összecsengésén alapul. A *Tillinkó (Jankó)* ragadványnév a *buta* lexéma szinonimája, de hangalakjával, eufemisztikus hanghatásával, a dallamos *l* ismétlődésével fokozza a negatív jelentéstartalmat. Az ikerítéssel alkotott *Tancika-Marcika, Tirpe-Terpe Gyurka* ragadványnevek expresszívek és humorosak. Az összetétellel alkotott *Disznóficzkó* ragadványnév utótagjának kiválasztását az előtaghoz közelálló hangzás, az azonos magán-

hangzóváz motiválhatta. A *Csaló/Csalóka* ragadványnév szuffixumban tér el egymástól, a *-ka* deminutív képző kedveskedőbbé teszi az utóbbi nevet. Az *-ike* képző is hasonló funkciót tölt be: *Ribike, Szélike.* Nagyon hangulatos a *Restellemke* ragadványnév a szó morfológiai szerkezete miatt, ugyanis a *restellem* igét a hozzá kapcsolódó *-ke* becéző képző főnevesíti, kedveskedővé változtatja, és az *e*-k monotonitása is növeli a név stilisztikai hírértékét. Több olyan nevet találunk a népmesékben, melyek a túlzás, nagyítás kifejezői, ezért ezeket hiperbolikus ragadványneveknek nevezhetnénk (pl. *Csupaháj, Nyakigláb, Tündérszép, Világszép*).

A nevek egy része a gyűjteményekben eltérő ortográfiával olvasható: *Hegyforgató/Högyforgató, Hüvejk/Hüvelyk Matyi, Fanyüvő/Fanyűvő, Tündérszép/Tündér Szép Ilona* stb.

A ragadványnevek gyakran megnevező jellegű címként fordulnak elő: *Bolond Jankó/Istók; Csinosomdrága; Együgyű Misó; Erős Pali; Fábólfaragott Péter; Fanyűvő, Vasgyúró, Hegyhengergető; Gyöngyharmat János; Hammas Gyurka/Jutka; Nyakigláb, Csupaháj meg Málészáj; Kondás Jankó; Ribike; Szegfűhajú János; Világszép Nádszál kisaszony; Vas Laci; Vizi Péter és Vizi Pál* stb. Ez is arra utal, hogy a ragadványnevek fontos helyet foglalnak el a népmesék tulajdonnévrendszerében, változatosabbá varázsolják a mesék névvilágát.

Irodalom

BALÁZS GÉZA 1983. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben II.* MND. 30. Budapest.

BALÁZS GÉZA – BARATI ANTÓNIA – ROBERT WOLOSZ 1989. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben IV.* MND. 80. Budapest.

BALÁZS GÉZA – VÁRKONYI ILDIKÓ 1987. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben III.* MND. 72. Budapest.

BENEDEK ELEK 1981. *A vitéz szabólegény.* Budapest.

BENEDEK ELEK 1993. *Többsincs királyfi.* Budapest.

BENEDEK ELEK 2000. *Világszép Nádszál kisasszony*. Budapest.

P. EŐRY VILMA 1983. A népköltészet és a népnyelv hatása az irodalmi névadásra. *Magyartanítás* 266–74.

GÉCZI LAJOS 1989. *Ungi népmesék és mondák.* Budapest.

HAJDÚ MIHÁLY 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Budapest.

ILLYÉS GYULA 1953. *Hetvenhét magyar népmese.* Budapest.

ISTVÁNFFY GYULA 1963. *Palóc népköltési gyűjtemény.* Miskolc.

KÁLMÁN BÉLA 1989[4]. *A nevek világa.* Debrecen.

KÓSA LÁSZLÓ 1979. *Rozmaringkoszorú. Szlovákiai magyar tájak népköltészete.* Pozsony.

B. KOVÁCS ISTVÁN 1990. *Malac Julcsa. Gömöri népmesék.* Pozsony.

KOVALOVSZKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás.* MNyTK. 34. Budapest.

MAROSI TERÉZ 1981. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben.* MND. 13. Budapest.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Budapest.

TOLNAI VILMOS 1931. Beszélő nevek. *Magyar Nyelv* 176–9.

VOIGT VILMOS 1985. A magyar mesei tulajdonnevek kis onomasztikája. *Névtani Értesítő* 10: 116–27.

VOIGT VILMOS 1993. Tulajdonnevek a magyar népmesékben. *Névtani Értesítő* 15: 317–20.

VOIGT VILMOS 1997. Új eredmények a magyar folklorisztikai névtudományban. In: *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai.* Szerk. B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY. Budapest–Miskolc. MNyTK. 209. 519–24.

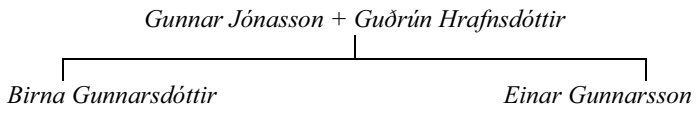
BAUKO JÁNOS

JÁNOS BAUKO, **Motivated nicknames in Hungarian folk-tales**

Examining nicknames in folk-tales is considered in this paper to be a sub-field of examining names in fiction. The author first defines the technical term "nickname-in-tale" and then classifies the collected nicknames according to their motivation. Naming can be motivated by 1. appearance (*Babszem Jankó* 'Tom Thumb'), 2. an inner characteristic (*Csalóka* 'deceptive' *Péter*), 3. a habit, a typical activity (*Nagyehető* 'one who can eat a lot, greedy'), 4. an event (*Hajnalka* 'dawn' + the diminutive suffix; 'born at dawn'), 5. occupation (*Halász* 'fisherman' *Jancsi*), 6. a favourite saying (*Nemtudomka* 'I-don't-know' + the diminutive suffix), 7. origins, sex (*Többsincs* 'no more', *Fiú* 'boy'), 8. wealth (*Szegény* 'poor' *János*). Names of unknown origin (*Nyehó*) are listed in group 9. Naming is often motivated by the meaning of the name: the majority of nicknames in tales are nicknames that inform us about a specific characteristic of their bearers. At the end of the study the author discusses some related morphological, syntactic and stylistic questions.

HAGYOMÁNY, JOG ÉS SZOKÁS AZ IZLANDI SZEMÉLYNÉVADÁSBAN

1. Az izlandi személynévadási szokások a 9. századig visszamenőleg nyomon követhetők. A gazdag mondavilág és a korán kialakult demokratikus életforma írásos emlékei tanúskodnak a túlnyomórészt Norvégiából bevándorló északi germánok névadási hagyományairól. A letelepedést megörökítő első történelmi, jogi és gazdasági témájú művek számon tartották a szigeten lakók neveit. Ilyen forrás például a letelepedő családok neveit megörökítő „Landnámabók" vagy az izlandi történelemből merítő irodalmi értékű sagák: az „Íslendinga sögur", a „Konunga sögur" vagy a „Biskupa sögur", valamint a 13–16. századból összegyűjtött levelek: az „Íslenskt fornbréfasafn" (KVARAN–JÓNSSON 1991: 10). Többek közt a fent említett műveknek köszönhető, hogy az izlandi családok többsége a letelepedés koráig vissza tudja vezetni a családfáját. A hagyományos izlandi névadás szerint az **előnév** (keresztnév) áll az első helyen, melyet az **utónév** (Izlandon az utónév a családnév) követ. Az utónév az anya vagy az apa keresztnevének birtokos esetű alakjából és az ahhoz kapcsolt *dóttir* 'lány' vagy *son* 'fiú' utótagból épül fel.[1] *Gunnar Jónasson* tehát 'Gunnar, Jónas fia', *Guðrún Hrafnsdóttir* pedig 'Guðrún, Hrafn lánya'. Egy elképzelt családfa a fent említett szülőkkel a következőképpen alakulna. Nevezzük Gunnar és Guðrún lányát *Birna*-nak, fiukat pedig *Einar*-nak. A családtagokat teljes nevükkel az alábbi ábra foglalja össze:

[1] A dolgozatban használt fonetikus átírás alapja: RÖGNVALDSSON 1989.